

Юрій Телячий

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія,
Хмельницький

Українська інтелігенція в національно-визвольному русі за часів російського Тимчасового уряду (березень — червень 1917 р.)

Лютнева революція 1917 р. призвела до краху царського режиму в Росії та приходу до влади ліберально — демократичних сил. Тимчасовий уряд Росії, створений із представників російських партій конституційних демократів та октябристів, у своїх перших деклараціях до народу приділив мало уваги національному питанню, незважаючи на те, що більш як третину населення імперії складала саме представники інших народів та національностей. З поваленням самодержавства й утвердженням в Росії нової влади значно пожвавилось українське громадсько-політичне життя¹. За твердженням С. Мазлаха і В. Шахрая, лютнева революція 1917 р. стала критичною точкою перетворення імперіалістичної війни спочатку в соціальну революцію, згодом — у громадянську війну².

Падіння царського самодержавства, яке для українців було уособленням не лише соціального, а й національного гноблення, викликало величезний ентузіазм серед демократично налаштованої, національно-свідомої інтелігенції. В суспільстві з'явилися надії на відродження рідної мови, культури, на утвердження української державності. Інтелектуальна еліта України взялася до роботи щодо створення різноманітних громадських, просвітницьких організацій, налагодження видавничої справи українською мовою, втілення в життя ідеї національного відродження³.

¹ Ковальчук М. Центральна Рада і розгортання українського національного руху наприкінці березня 1917 р., Мандрівець nr 3, 2008, — С. 20.

² Миронець Н. «Великий твір нашого покоління...»: Українські письменники і журналісти в Центральній Раді, Літературна Україна, 9 липня 1992, — С. 20.

³ Українська Центральна Рада, Документи і матеріали: У двох томах, — Київ 1996., Т. 1: 4 березня — 9 грудня 1917 р., — С. 6.

Організатором і лідером українського національно-визвольного руху, який охопив широкі народні верстви, виступила УЦР, створена 3–4 березня 1917 р. в м. Києві як представницький орган київських українських громадських і культурно-просвітницьких організацій⁴. Невдовзі був обраний її керівний склад на чолі з головою, яким став авторитетний вітчизняний історик, публіцист Михайло Грушевський. У числі організаторів УЦР перебували відомі громадські діячі, письменники М. К. Вороний, С. О. Єфремов, І. М. Стешенко, Л. М. Старицька-Черняхівська та ін.

Уже 3–4 березня 1917 р. на засіданні делегатів українських громадських організацій, київських вищих навчальних закладів, робітничих колективів було прийнято рішення про «невідкладні заходи щодо негайного відновлення української преси»⁵, скасування заборони на діяльність «Просвіти»⁶. Того ж дня 5 березня у вітальній телеграмі на ім'я голови Ради міністрів Тимчасового уряду князя Г. Львова, підписаній С. Єфремовим, Ф. Матушевським та Є. Чикаленком, висловлювалася впевненість, що «справедливі вимоги українського народу та його демократичної інтелігенції будуть задоволені повністю»⁷. У відозві ради ТУП «До українського громадянства» від 8 березня містився заклик до українського народу відстоювати право на задоволення культурних потреб⁸. Ідентичною був зміст першої відозви УЦР «До українського народу!» від 9 березня⁹. На п'ятому засіданні УЦР, що пройшло під головуванням Ф. І. Крижанівського 10 березня, прийняли рішення, що «до скликання конгресу Центральна рада має взяти на себе представництво всієї України. Збори...визнають необхідним утворити комісії на зразок міністерств. Комісії мають засновуватися в залежності від постаючих потреб»¹⁰. Лише 19 березня 1917 р. у «Вістях з Української Центральної Ради» з'явилася повідомлення про створення УЦР, її президії та комісій. Справи культури відходили в компетенцію шкільної й, частково, редакційної комісій, очолюваних І. М. Стешенком¹¹. Їх функціонування не можна вважати результативним у силу несформованості державного апарату, але вони відіграли важливу роль на початковому етапі державотворчого, у т.ч. й культуротворчого процесу.

У перший місяць революційних подій орієнтири зовнішньої та внутрішньої політики УЦР були нечіткими, народ очікував Всеросійських установчих зборів. Незаперечною стала загальна мета національно-культурного розвитку України. Згідно рішення УЦР, 17 березня 1917 р. делегація в складі О. Г. Лотоцького (голова), Т. Гайдара, Лободи, М. Корчинського, М. Славинського, М. Чечеля відвідала в м. Петрограді голову Тимчасового уряду Г. Львова і вручила йому пам'ятку записку з характеристикою перспектив бачення розвитку України в різних напрямках суспільно-політичного життя, зокрема, в галузі

⁴ Среди украинцев, Киевская мысль, 4 марта 1917 г.

⁵ В украинских организациях, Киевская мысль, 5 марта 1917 г.

⁶ Вітальна телеграма Тимчасовому уряду, Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали, Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін., Київ 2003, – С. 37.

⁷ Відозва ради ТУП, Нова Рада, 25 березня 1917.

⁸ Відозва Української Центральної Ради, Нова Рада, 25 березня 1917.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), Ф. 1115, Оп. 1., Спр. 13., Арк. 108.

¹⁰ Повідомлення про створення Української Центральної Ради, Вісти з Української Центральної ради №1., 19 березня 1917.

¹¹ Український національно-визвольний рух, березень – листопад 1917 року: Док. і матеріали, – С. 946, 957.

культури¹². Через два дні, 19 березня в м. Петрограді відбулося створення Української національної ради під головуванням О. Лотоцького, до якої ввійшли представники усіх політичних, громадських і культурно — просвітницьких організацій м. Петрограда, в т. ч. й від українського літературно — артистичного товариства. Об'єднання негайно приступило до співпраці з українськими товариствами в м. Києві¹³.

По всіх регіонах України масово проходили з'їзди, віче, збори громадських, політичних, культурно-просвітних товариств, партій, об'єднань на підтримку демократичних ініціатив щодо перспектив державного розвитку на національних засадах. ТУП (нова назва «Союз українських автономістів-федералістів») була однією з найбільш авторитетних політичних партій, до неї входили кращі представники інтелігентних сил, у т. ч. літератори С. Єфремов, Л. Черняхівська-Старицька, художник П. Холодний та ін. Тому в програмі організації як пріоритетні визначалися питання національного культурного розвитку. Видавцем відновленої «Нової Ради» (наступниці часопису «Рада», закритої 1914 р., офіційного органу УПС), щоденної політичної, економічної і літературної газети, що виходила в м. Києві з 25 березня 1917 р. до січня 1919 р. було «Товариство допомоги літературі, науці і штудії» (редактори — А. Ніковський, С. Єфремов). «Нова Рада» виокремлювалася серед широкого спектра періодики високим рівнем уміщених матеріалів і стала трибуною літературно — мистецької інтелігенції, інформувала читачів про всі важливі події з культурного життя України та світу. Її співробітники та дописувачі складали політичну та культурну вітчизняну еліту¹⁴. За інформацією «Нової Ради» від 30 березня 1917 р., комітет Київського художньо-промислового музею порушив клопотання перед російським Тимчасовим урядом про передачу місцевого палацу під картинну галерею, яке залишилося нерозглянутим¹⁵. У тому ж номері інформувалося читачів про те, що тодішній військовий інженер В. Пещанський подав записку на ім'я начальника Південно-Західної залізниці з інформацією про оголошення конкурсу на проект фасаду Київського залізничного вокзалу (котрий перебував у стадії будівництва) в українському стилі. За словами заявника, «Києву, центру України, годиться мати всі майбутні громадські будинки в українському стилі». Автор радив керівництву «...серйозно про це подумати, щоб не піти наперекір бажанню й художників, і широкої маси місцевого народу, що мав своє минуле, свою культуру, свою умілість»¹⁶.

«...Щоб надати Центральній раді характер справжнього представництва всього організованого українського народу, рішено якомога скоріше скликати з'їзд представників організованої української людності цілої України», — зазначав у праці «Хто такі українці і чого вони хочуть» М. С. Грушевський¹⁷. Упродовж 6–8 квітня 1917 р. в м. Києві відбувся Всеукраїнський національний конгрес, в якому взяли участь 900 (за іншими джерелами —

¹² Повідомлення про створення Української Національної Ради, Вісник Полтавського губернського громадського комітету, 2 квітня 1917.

¹³ Український національно-визвольний рух, Березень — листопад 1917 року: Док. і матеріали, — С. 944.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Доля двірця, Нова Рада № 4, 30 березня 1917, — С. 2.

¹⁶ Література, наука, умілість і техніка, Нова Рада № 4, 1917 30 березня, — С. 3.

¹⁷ *Грушевський М. С.* Хто такі українці і чого вони хочуть, Київ 1917, 16 с.

700; 1500) делегатів різних, у т. ч. й культурних організацій¹⁸. Російська преса змушена була визнати форум «своєрідним українським національним паломництвом». Чи не найактивнішим на конгресі було селянство, якому традиційно закидали брак національної свідомості. Саме Селянська спілка першою внесла пропозицію зняти в Миколаївському сквері напроти Київського університету пам'ятник Миколі І, а на тому місці встановити пам'ятник Т. Шевченку¹⁹. Це рішення знайшло також відображення в резолюції І Всеукраїнського селянського з'їзду від 2 червня 1917 р. з проханням до УЦР визнати дану справу як пріоритетну²⁰. Особливий інтерес делегатів конгресу викликав реферат Федора Матушевського «Права національних меншостей» в частині визначення етнічних кордонів України, місць проживання українців, кількісного складу українського населення та національних меншостей²¹. За даними В. Верстюка і Т. Осташко, з числа 118 членів УЦР не менше 100 з них були інтелігентами, і лише декілька членів мали інше соціальне положення²². Гольденвейзер А. в спогадах пише, що «депутати-українці поділялися на три значні фракції...соціалісти-федералісти репрезентували найбільш поміркований і культурний елемент української громадськості»²³. З часом кількість членів УЦР змінювалася. Незважаючи на регіональне, політичне представництво, соціальне походження, під кожним мандатом знаходилася конкретна особистість. Шляхом співставлення різних варіантів списків встановлено, що з членів УЦР 58 були відомі літератори, публіцисти та лише 3 — художники²⁴. У силу приналежності до літературно-мистецької інтелігенції вони всебічно сприяли відродженню української культури шляхом законодавчої, державної підтримки, а також і особистою творчістю. Люди високоосвічені, соціально активні, українські літератори й митці пробуджували національну свідомість свого народу, спрямовували її на завоювання демократичним шляхом автономії України, а пізніше — її повної самостійності. Саме практичну діяльність, спрямовану на утвердження української державності, літературно-мистецька інтелігенція здійснювала через УЦР²⁵.

Національний конгрес спричинив хвилю різнопланових з'їздів по всіх регіонах України та за її межами на підтримку національного курсу УЦР. З нагоди українського з'їзду в м. Харкові проф. М. Сумцов 14 квітня 1917 р. опублікував статтю про роль українських з'їздів і шляхи національного відродження, де зазначав, що «...В народі українського...є свої власні завдання надзвичайної ваги по всіх напрямках його життя, особливо щодо культури...Країна багатюща..., народ талановитий, за проявлену в старі часи культурну творчість — країна ця сьогодні є бідною, а народ відсталим та «некультурним»; стали вони такими тому, що майже три століття були об'єктом не-

¹⁸ Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Діячі Української Центральної Ради : біографічний довідник, Київ 1998, — С. 240.

¹⁹ Про пам'ятник Т. Шевченку, Вісти з Української Центральної ради № 3, квітень 1917.

²⁰ Хміль І. В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня — 2 червня 1917 р.), Історичні зошити № 7, 1992, — С. 14—34.

²¹ Матушевський Р. Права національних меншостей, Нова Рада № 24, 27 квітня 1917, — С. 2—3.

²² Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Вказ. Праця, — С. 14.

²³ Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний (1917—1920 гг.), Архив русской революции, Берлин, 1922, Т. 6., — С. 161 — 303.

²⁴ Українська Центральна Рада, Документи і матеріали, Т. 1., — С. 12.

²⁵ Миронець Н. Вказ праця, — С. 20.

щадної руйнівної політики уряду..., придушуючого всі проблески місцевого церковного, художнього, наукового, літературного життя». М. Сумцов вказував на майже цілковиту відсутність в книгарнях українських книг, що неможливо знайти навіть знамениту «Енеїду» І. Котляревського²⁶. В зв'язку з напруженістю ситуацією в форматі україно-російських взаємин 16 травня (ст.ст.) 1917 р. до м. Петрограда прибула українська делегація на переговори з урядовими структурами Росії та головою Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів про автономію України, на що Тимчасовий уряд відреагував негативно²⁷. Член делегації Сергій Єфремов виклав враження від поїздки в статті «З-над Невських берегів» у формі 4 листів. Він, зокрема, писав про психологічний аспект революційних подій в психології людини з зазначенням того, що «...Психіка людська не міняється так одразу до самого коріння. Легше одбути політичну революцію, революцію зверхніх форм державного ладу, ніж революцію в психіці, в настроях». Резюмуючи відношення членів Тимчасового уряду до ситуації, що склалася, стверджував: «Ще ніколи українська справа не ставала перед правительством так, як поставлено її тепер». Опоненти, вимагаючи від делегації до найменших деталей підготовленого статуту автономії, домагалися, аби їм було пояснено, звідки взялося слово «Україна» й дано пояснено «мало не всю» історію українського руху.²⁸ У листі Петра Стебницького, представника УЦР при Тимчасовому уряді до Михайла Грушевського від 31 травня 1917р. (ст.ст.) йшлося про негативні результати розгляду Тимчасовим урядом українських домагань з позиції невизнання легітимності законодавчої діяльності Центральної ради²⁹. Враження від поїздки він оприлюднив у статті «Мозок Росії», підготовлений 10 червня 1917 р. Автор вважав, що «...Петроград – цей «мозок держави» – ще раз схибив...Український рух – це не тільки громадський, народний, національний: він рух державний. Наш народ, хоч був позбавлений своєї культури, свого національного життя, зберіг в собі куди більше державного розуму, ніж пануюча нація»³⁰. У засіданні комітету УЦР, що відбулося 19 травня 1917 р. від Тимчасового уряду взяв участь військовий міністр О. Ф. Керенський. Причиною візиту стала позиція УЦР щодо автономії України. Росія не бажала задовольняти українські вимоги, перекладаючи це на компетенцію майбутніх установчих зборів. Російський міністр вбачав у федерації відділення від Росії та загрозу проникнення в неї шовінізму, з чим категорично не погодився М. С. Грушевський. Резюме зустрічі підвів О. Я. Шульгин, котрий зазначив, що український народ переживає національне відродження, яке єднає представників різних політичних сил в УЦР і вказав на недопустимість порушення принципів децентралізації на сучасному етапі³¹. Своєрідним підведенням підсумків стала доповідна записка делегації УЦР Тимчасовому уряду та виконавчому комітетові Петроградської ради робітничих та солдатських депутатів 30 травня 1917 р. з питань автономії України. Однак Тимчасовий уряд телеграмою 3 червня відхилив ці пропозиції, мотивуючи юридичною несправомірністю УЦР до скликання російських установчих зборів вирішувати питання державної ваги від імені українського народу (особливої критики за-

²⁶ Сумцов Н. Украинский съезд, Южный край, 14 апреля 1917.

²⁷ Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Вказ. праця., – С. 240.

²⁸ Єфремов С. З-над невьських берегів, Нова Рада, 24, 26, 27, 28 травня 1917.

²⁹ ЦДАВО України, Ф.1115, Оп.1, Спр. 45, Арк. 9–10.

³⁰ Стебницький П. Вибрані твори, – С. 192–195, 253.

³¹ ЦДАВО України, Ф. 1115, Оп. 1, Спр. 16., Арк. 14–16 зв.

знали положення автономії)³². Визначною подією державотворчого процесу, підсумком першого етапу українсько-російських взаємин став факт проголошення 10 червня 1917 р. УЦР І Універсалу³³. Універсал закладав основи автономного, демократичного, федеративного устрою України. Разом із іншими складовими декларативного характеру в документі зберігалася вищезазначена вимога щодо асигнування коштів із російського центрального казначейства на національно-культурні потреби українського народу. Урочисте його оголошення відбулося 12 червня Троїцькому народному домі в м. Києві й продовжилося на Софіївському майдані³⁴.

Не очікувавши загальнонародної підтримки І Універсалу, Тимчасовий уряд 16 червня все ж звернувся з відозвою до українського народу з закликом «не відриватися від спільної батьківщини»³⁵. Того ж дня з'явилася стаття Г. В. Плеханова «Тимчасовий уряд та український рух». Автор покладав відповідальність у ситуації навколо України меншою мірою на Тимчасовий уряд і більшою — на УЦР. За його словами, «Український рух набуває такого характеру, який загрожує страшною бідою російській державі»³⁶.

Лютнева революція розбудила пригноблений український народ, спричинила вибух зростання національного усвідомлення. Рух за досягнення національно-територіальної і національно-культурної автономії, провідником якого виступила українська інтелігенція, набрав динамічної сили, вимагав нових форм і методів діяльності. Національні гасла в головному відповідали потребам широких мас і тому дуже швидко стали гаслами народу. За своїм глибинним змістом український рух мав суто демократичний характер, швидко набував організуючої сили і охоплював нові кола суспільства. На черзі гостро постало питання розвитку національної культури у всіх її складових, державних культурно-освітніх інституцій, громадських організацій. Навколо національної ідеї швидко згуртувалися великі суспільні сили³⁷. За словами М. Яворського, «...Україна має багато таких властивостей, якими порівнюється від Росії, властивостей, що витворилися на ґрунті...історичних ухилів, расових поріжностей. Через ці властивості і класова боротьба на Україні творилася де в чому своєрідно. Саме ці властивості пояснюють, чому це на Україні революція революція в 1917 році пішла іншою дорогою, аніж у Росії»³⁸.

Отже, незважаючи на неймовірно тяжкі форми національно-культурного гноблення, переслідування і заборони, позбавлення фундаментальних основ — рідної мови та національної школи, завдяки цілеспрямованій, патріотичній діяльності української інтелігенції на початку ХХ ст. відбулася активізація національно-культурного життя України. З початком революції 1917 р. в Росії українська інтелігенція активно включилася в революційний процес розвитку національно-культурного життя. Однак не встановлено кон-

³² Телеграма Тимчасового уряду про відхилення вимог УЦР (3 червня 1917 р.), Киевская мысль, 6 червня 1917.

³³ Перший Універсал, Вісти з Української Центральної ради № 9, травень 1917.

³⁴ Урочистості в Києві, пов'язані з проголошенням І Універсалу, Нова Рада, 14 червня 1917.

³⁵ Український національно-визвольний рух, Березень – листопад 1917 року, Док. і матеріали, – С. 442.

³⁶ Ibidem, – С. 440.

³⁷ Українське державотворення: невитребуваний потенціал, Словник – довідник, ред. О. М. Мироненка, Київ 1997, – С. 275.

³⁸ Яворський М. Революція на Україні в її головніших етапах, Харків 1923, – С. 4.

кретних цілеспрямованих дій у галузі урядової підтримки літературно — мистецького процесу. Це була особиста справа творчо працюючої інтелігенції. Після проголошення I Універсалу в Україні продовжився курс на активізацію культурного будівництва.

Yurii Teliachyi. Ukrainian Intelligentsia in the National-Liberation Movement during the Russian Provisional Government Period (March–June 1917)

The role of the Ukrainian intelligentsia in the intensification of national-liberation movement during the times of the Russian provisional government during March–June 1917 (from the beginning of revolutionary events in Russia and Ukraine till the proclamation of the I Decree of the Ukrainian Central Council) has been revealed in this article. Activity of creative intelligentsia the development of national-cultural constructions in Ukraine, formation of public opinion in the format of transition from autonomy to independence, the place of a literary-artistic intelligentsia in the general context of the state building process during the first months of functioning of the Ukrainian Central Council are all factors which have been characterized.